

Yerli gösteri sanatlarımız üzerinde araştırmalar

Karagöz

Karagöz kimdir? - Hayal kitapları bibliyoğrafyası - Karagöz fasıllarındaki temel şartlar-Basılı eserlerin incelenmesi-Hayal oynatanlarımızdan bazı meşhurları-Karagöz oyunlarının (devir) lere ayrılması

Yazan: M. Raif Ogan

KARAGÖZ

Karagöz adını bilmiyen, tanımayan, hiç olmazsa bir kaç tekerlemeyle gülmek fırsatını elde etmemiş büyük küçük kim vardır!

Karagöz'ün kendisi; Bursadaki mezarı gibi toprağın derinliklerinde gaip te olmuş bulunsa, belki gerçekten tarihte böyle bir adab hiç bir zaman var olmanış da bulunsa ne ehemmiyeti var!

Onun; fikirlerimizde olanca tazeliği ile yer tutan, en çok sikildiğimiz sıralarda bile, hatırlanınca, yüzlerimizde gülümseme yaratan tekerlemeleri yaşıyor ya, böyle olunca, Türk dil varoldukça, Karagöz de daima yaşayacak, hiç ölmeyecektir. Her hangi bir fâni için, kırk, eli..... Hattâ yüz, hattâ daha çok seneler dünya üzerinde kalmış olmakla; böyle yüz yıllar boyunca hatırası, hem de çok taze, pek sevimli olarak süregelmek ölçülünce sayılı yaşayışın bu tükenmez canlılık karşısında en küçük bir değeri bile kalmaz.

Karagöz'ün tarihi bir şahıs olarak varlığını yokluğunu araştırmayı gerekli bulmadım. Varsın o işi de müteahhis folklor ülememiz görsün! Sözcüğün konusu; Karagöz'ün zâtı değil oyunlarıdır. millî dile, millî kültüre ister istemez katılan tekerlemeleri, incelikleri, izlemeleridir.

Karagöz oyunları için türkçede tam ve seri neşriyat yoktur. Bıcağ oyunu mevzularına dair Evliya Çelebi ve daha başka tarihçilerin eserlerinden zerre kadar gelen bilgi çok dar ve eksiktir. Bunlardan bütün bir esit yaratmak imkânı yoktur.

Karagöz kitabı olarak basılmış bulunan eserlerin en eskisi de elli yıl bulmaz. İlk çıkarılan; kabinda (yazın) m adı gösterilmemekle beraber, son devrin meşhur hayalçilerinden (Kâtip Salih) m olduğu söylenen üç formalık (Letaifi Hayal) adı kitaptır. Bunda: 1) Mahalle Baskını, 2) Yalova Safası, 3) Kanlı Kavak adlarında, hayal geleneğine temsaline göre) en uygun yazılmış üç oyun vardır. Bu kitap; ayrı zamanlarda pek çok defa basılmıştır.

Eskiden, Ramazanlarda, çocukların başlıca eğlencesi; semtlerindeki Karagöz'e gitmek [1]; gidemiyenler de; mahallelerdeki aktarlardan on paraya, yirmi paraya tedarik edebildiklerini mukavva tasvirlerle, evde bulunabilen yatak çarşafı, yorgan yüzü gibi bir beyaz patiskayı perde yaparak Karagöz oynatmakla vakit geçirmek olduğundan bu eski kitap; o zamanki çocuk âleminin çok işine yararmış, hayal oynatmakta onların en kuvvetli arkadaşı, yardımcı olmuştur.

Kitapta, ilk faslıın adı; (Mahalle Baskını) dir.

Eski hayalçilerce bu oyunun adı; (Hımımlı Mandıra), ayrıca (Bir Bölük Baskın) faslı daha vardır, ki o; basılmamıştır. Ona; eski Karagözçüler (Çivi baskını - Kızıl mandıra) derlerdi. Merhum Kâtip Salih, bunu bazı değişikliklerle (Aptal Bekçi) adıyla oynardı.

Bu ikinci Baskın oyunu; orta oyunu olarak dahi oynanır, ancak Karagöz/dekine nazaran değişiklikler vardır, ki ileride sırası gelince, göstermeğe, anlatmağa çalışacağım.

Kitaptaki ikinci oyuna (Yalova Safası) denilmiş ise de, bu isim yersiz ve uygunsuzdur. Oyun; Karagöz'le Hacıvatın ortaklaşa kayıkcılık yapmalarını gösteren (Kayık), oyunudur. Yalova; büsbütün başka bir oyundur; hayal serisinde en güç oynatılanlardır. Hattâ eski hayalçiler; meslek arkadaşlarından birini ögmek isterlerse yahut da sanat müsabaka ve denemesi gibi

[1] Meşrutiyetten önceleri, şimdiki gibi her gece çeşitli oyunlar yoktu. Yalnız Ramazanlarda her gece; kıs mevsiminde de Cumartesi, Perşembe günleri akşamı ile Cuma günleri gündüz tiyatroları vardı. Kâtip Salih, Ramazanlarda her gece Şehzadebaşında, kış aylarında dahi haftada iki gece Divanyolunda (Arifin kiraathanesi) nde (Nevicat Hayal Tiyatrosu) firması altında Karagöz oynatırdı. Aydınlatma, nakil vasıtaları ile emniyet tertibatı şimdiki dereceye çıkmamış olduğundan, çocukların yalnız başlarına olarak geceleri Şehzadebaşına kadar gönderilmeleri de, o devrin örf ve âdetine uygun gelmediğinden çocukların çoğu, kendi mahallelerindeki hayal oyunlarına giderlerdi. Tiyatrolar, sahura kadar devam eylediği halde, Karagöz oyunları alaturka beş, beş, हुcukta yani gece yarısından önce biterdi.

duruma düşerlerse, «Yalovayı mükemmel oynadı!» denilmek; sanatçıki liyakat ve muvaffakiyetin en söz götürmez işareti sayılırdı. Daha önceleri; hayalçiler; çiraklık devresini bitirip te sanat emektarları karşısında peştamal kuşanmak [2] derecesine yükselecekleri zaman, Yalova oyununu oynatmakla imtihan olunurlardı.

Yalova oyununda; küp, sandık, harar içine saklanan muhtelif şahsiyetlerin seslerini, lehçelerini birbirinden ayırt etmek, oyunları konuştururken şaşırtıp aksamamak büyük hüner sayılırdı.

Kitaptaki üçüncü oyun; (Kanlı Kavak) tır. Hem adı doğru, hem yazılış biçimi Karagöz an'anelerine uygundur. Bütün eksikliği biraz kısaltılmış bulunmasından ibarettir.

(Letaifi Hayal) den sonra; «Şeytan Dolabı», «Karagözün Yazıcılığı» ve başka bir isimle birer formalık üç küçük kitap çıkmıştır. Üzerlerinde müellif, nâşir adları bulunmadıkla beraber; bastırın eski Sahafılardan ve değerli kitap müteahsislarımızdan Nasrullah, yazan Gedikpaşa tiyatrosundan kalan en eski Türk aktörü Ahmet Necip merhumlardır [3].

Bu üç kitap; Karagözçülerle «Arzban» adı takılan ilâve şahıslı muhavere biçiminde, muayyen olan Karagöz fasılları mevzuları dışında yazılmıştır.

Bahsi tamamlamak için geri kalan eserlere dair kısa malûmat vereyim: Bunlardan sonra; Hayali Behiç ve

[2] (Peştamal kuşanmak); eski esnaf teşkilâtı tâbirlerimizdendir. Usta çıkmak, ustalık tasdik ve kabul olunmak anlamındadır. Peştamal kuşanmak; usta çıkmak, ayrı biçimlere, merasime tâbi işlerdendir. Ortaçağdaki esnaf teşkilâtı şimdiki gibi her isteyen, istediği sanatta usta olarak ortaya atılmasına müsait değildir. San'ata girik, çiraklık, kalfalık, ustalık derecelerine ermek başka başka yollara, usullere, teşrifata uygunluğu gerekli kılın işlerdi. (İstanbul gündüzleri, geceleri) başlıkl makalelerimde esnaflığa, sanatlılara ait merasim ve teşrifattan söz açmağa da sıra gelecektir.

[3] Ahmet Necip efendi; «Osmanlı Tiyatrosu» adını taşıyan ve Türk tiyatrosuna hizmet ve himmetleri bugün dahi inkâr olunmamak icap eden «Manakyan kumpanyası» nda mevcut (Ahmet) adlı üç Türk sanatçının en eskisidir. Bunlar sırasile (Ahmet Necip), (Ahmet Fehim), (Ahmet Hulusi) dir. Ahmet Necip; bizim yetiştiğimiz zamanda beyaz sakallı, nur yüzlü bir ihtiyardı. (Hüsrev - Şirin) isimli matbu ve telif bir piyesi de vardır. Bu bakımdan, haline ve emsaline göre değerli idi. (Hak rahmet eylesin).

Adliyeli Kör İzzete yazdırarak [4] kitapçı İhsan Rahim'in bastırıldığı Karagöz Kuşulinde, Karagöz'ün Paris seyahati gibi mutad mevzular ile aslâ münasebeti olmadığı halde müstehriklerden bazılanınca, belki matbu eser olmalarından, mehzaz ve memba gibi ele alınmış ehemmiyetsiz eserler gelir.

Bunlardan sonra, yine yakın vakipte ölmüş bulunan Hayali Memduh [5] un Gayret kütüphanesi hesabına yazıp neşrettiği, öncekiler biçim ve değerinde bir kaç kitap ile, çok kıymetli mütercim ve bilginlerimizden Bay M. Vassıfa yazdırılarak Karagözün Deliliği, Karagözün Asçılığı, Kanlı Nigar ve başka adlarda Tefeyyüz kütaphanesinin çıkardığı bir kaç küçük eser göze çarpar.

Bu arada, (Selim Nûzhet Gerçek) in neşrettiği (Sahıncak) ile, Macar müstehriklerinden Profesör (Duda) Muzikaî Hümayunlu (Nazif efendi) merhumun el yazısı ile tabettirilmiş olan (Fasli Ferhat) gelir.

Her ne kadar, pek muktedir bir

[4] Hayali Behiç; eski ve yeni biçimde Karagöz oynatmakta çok hünerli idi. Alkole düşkünlüğünden genç yaşında öldü. Kürt izzet; adliye memur idi. Hem yazısı güzel, hem kendini kalem erbabından saydıracak kadar âslubu düzgün idi. Hayaleiik, orta oyunculuğunu ihtiyaeından değil, heveskâr olmasından yapardı. Yakın zamanda öldü. Karagöz fasıllarını, güzel yazısile, defter defter yazmıştı. Belki ailesinde mevcuttur, ben adreslerini bilmiyorum. Bunlar meydana çıkarılır, İnkılâp Müzesi için alınma imkânı bulunursa değerli vesikalar ele geçirilmiş olur.

[5] Hayali Memduh; Teceddüt devri hayalçilerindedir. (Âşık Razi) takma adıyla Aksarayda, Yeşiltulum-bada Karagöz oynatırdı. Maliyede memur olup, bir kaç yıl evvel öldüğü esnada emekliye çıkarılmış bulunuyordu. Bu zat; güzel tasvirler de yapardı. Karagözçülerle el peşrevi tâbir edilen, tasvirleri, perdede idare içinde biraz aceleci, fakat hayalçilikle en önemli mesel olan Hacıvat ile Karagöz seslerini ayırt etmek, Karagözün sesine boğuk, sevimli tonunu tam vermekte pek mahir idi. O dahi, Kör İzzet gibi, hayal ve orta oyunu mesleğini, ihtiyacının değil, hevesinin güdümüne kapılarak seçmişti. Tulûat kuvveti orta derecede olmakla beraber, bütün Karagöz oyunlarını ayrı defterler şeklinde yazmıştı. Çok iyi bir kolleksiyöndü. Bütün oyunların tasvirleri de kendisinde mevcuttu. Avdanlıkları eksik Karagözçüler; ondan oyun takımları ve tasvirleri kira ile tedarik eyler idiler. Ölümünden sonra, bütün bunlar şunun bunun elinde kaldı, pek te yazık oldu!

hayali olan Küçük Ali [6] nin çıkartmış olduğu birer formalık küçük hayal piyesleri de varsa da bunlar; muharririnin; eski ve yeni tarzdaki hayal oynatma sanatını hakkında bilgimesine rağmen, bugünkü çocuk âleminin anlayabilmesi isteğile, Karagöz oyunlarındaki temel şartlara, kökleşmiş mevzuların aykırı yolda yazılmış bulunduklarından Karagöz ismi altında basit çocuk piyesleri olup sözü geçenlerden fazla değerleri yoktur.

İşin bibliografya bölümünü bitünllemek için; Remzi kütüphanesince edebiyat derslerinde Karagöz hakkında geçen bahislerde talebeye yardımcı kitap olarak üzere çıkarılan Kanlı Kavak, Kanlı Nigar fasıllarından da kısaca söz açayım:

Bu iki kitap, daha önce, doktor Ritter tarafından büyük himmetle Almanya'da basılmış bulunan Karagöz külliyyatının bu adlarda bölümlemeden pek ayrı farkla ve kısaltma ile yapılmış kopyadan ibarettir. Şahne taksimatı, eshas tevziatı gibi Karagöz oyunlarında yeri ve gereği bulunmayan düzeltilme (!) ve ilâve (!) lerle temel şartlara bir kat daha uygunsuzluk gösterilmiş olmanın başka bariz vasıfları yoktu. Ancak, yeni nesle, en eski gösteri sanatımız hakkında, üstünkörü de olsa, fikir vermeğe yararlığı dahi unutulmamak ve bu bakımdan hizmet sayılmak iktiza eyler.

Şimdi, son çıkan ve beni bu yazıları yazmak yükünü taşımağa mecbur kılan esere sıra geldi.

Bu; Türkiye Yayınevini, adını ve şahsını tanımak şerefinden uzak kaldığım bir muallime derletip toplatarak ortaya fırlattığı Karagözün Ağalığı'dır. Hakikatte ise, Karagözün ağalığı değil de, perişanlığıdır. Kitabın içindeki bir kaç tasvir örneğinden başka hiç birinin Karagöz'le uzak yakın bağlantı ve ilgisi yoktur. Hiç olmazsa, doktor Ritter külliyyeti arasında dahi mevcut bulunan bu faslından faydalanılma idi, bu kadar fâhis yanlışlıklar yapılmazdı [7].

Buraya kadar erlen tafsilâtla a-

[6] Küçük Ali, İstanbulludur. En usta, ve eski usulde sebat eyleyen en meşhur Takforun yetiştirmesidir. Lehçe taklidi kuvveti; orta derecede tasvir yapmak, oynamak, Hacıvat ile Karagöz seslerini ayırt eylemek kudreti pek üstün mertebededir. Ankara'da memur bulunuyor, yakın zamanlara kadar da, radyonun çocuk saatlerinde Karagöz oynatıyordu. Hayalın temelini bilme bakımından, bugüne eşsiz bir şahsiyettir. İnşallah te seçer. Eğer, bilgilerine ve elinde mevcut olduğuna kani olduğum tasvir, örnek, mecmua gibi vesikalarından istifade yolu bulunabilirse, çok yerinde bir iş görülmüş olur.

[7] Ağalık, eski hayalçiler ve orta oyuncuların sanatı, güç ve büyük oyunlardandır. Bahmetli Kâtip Salih, bunu da modernize ederek eshte mirasyeddi. ((Karagözün Bey olması) isimlerle oynardı. Ağalık, dediğimiz hayaller içinde en iyi oynatan (Serçe Mehmet) idi. O bunda bir (Çerkes halayık) vardır. Rahmetli, bu leha taklidi pek kıvrak yapardı. İbnî devrinde piyesin esnasında Çerkes köle, Çerkes halayık, Esirel ihtiyar Çerkes, saraydaki kaddar (Saraylılar - Valde sultanlar) m çoğu Çerkes, yığ zenci köle, kızlanırasına benzedikünden, ak Arap, köleüm dileniler ile Arap İzzete dokunabileceğinden bütün bu taklidleri yapmak tehlikeli idi. Hem bu yüzden, hem de kendisi hayalci olduğu emsalsiz; hünerine rağmen Iheç taklidindeki pek geri bulunduğundan Kâtip Salih oyunu başka biçime koyarak oynatırdı. Amma, sözü geçen (Yayınevi) ne çıkarılma buna dahi vzmekleca çabı aaktir.

